

ՓԱՎՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԱՅՍՕՐ
(Դարձվածաբանական միավորների քննություն)

Գուրգեն Կ. Խաչատրյան

Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան, Վանաձոր, ՀՀ

Սերգո Ա. Հայրապետյան

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Գրաբարի բառապաշարի հարստացման ներքին հնարավորություններից են տվյալ ժամանակահատվածի բարբառների և ընդհանուր խոսակցական հայերենի բառային միավորները, որոնցից տարբեր ստեղծագործողներ (մասնավորապես հայ մատենագիրները) օգտվել են տարբեր չափով: Փավստոս Բուզանդն այն մատենագիրներից է, որի «Պատմութիւն Հայոց» երկն առանձնանում է տվյալ ժամանակահատվածի խոսակցական հայերենին բնորոշ դարձվածաբանական միավորների հաճախադեպությամբ: Մեթոդներ և նյութեր. Ուսումնասիրության ընթացքում գերազանցապես կիրառել ենք համեմատության, վերլուծության և նկարագրական մեթոդները: Քննության ենթառնակ է Բուզանդի երկում հանդիպող մի շարք դարձվածաբանական միավորներ: Վերլուծություն. Փավստոս Բուզանդի երկում կիրառված որոշ դարձվածքներ ոչ թե հեղինակային նորակազմություններ են, այլ խոսակցական շերտի բառապաշարին բնորոշ լեզվական միավորներ, որոնք ինչպես գրաբարում, այնպես էլ մեր օրերում ծառայում են իբրև գրավոր կամ բանավոր գրական խոսքի ոճավորման միջոց: Արդյունքներ. Խնդրո առարկա դարձվածաբանական միավորները թեև ունեն առնվազն 1700-ամյա հնություն, սակայն աչքի են ընկնում բառիմաստի կենսունակությամբ, շնորհիվ որի էլ, արտահայտության պլանում լրիվ կամ մասնակի փոփոխության ենթարկվելով, գործածական են նաև ժամանակակից հայերենում: Հեղինակների ներդրումը. Գ. Խաչատրյանը մասնակցել է հոդվածի «Ամփոփում», «Նախաբան», «Եզրահանգում» բաժինների ու

առաջին անգամ առաջ քաշված տեսական դրույթի շարադրման և հոդվածի ձևավորման աշխատանքներին, «Ամփոփումը» թարգմանել է ռուսերեն ու անգլերեն և քննության առել բուն բովանդակության թիվ 1, 2, 5, 7, 8, 9, 11 դարձվածաբանական միավորները: Ս. Հայրապետյանը մասնակցել է հոդվածի «Ամփոփում», «Նախաբան», «Եզրահանգում» բաժինների և առաջին անգամ առաջ քաշված տեսական դրույթի շարադրման ու հոդվածի ձևավորման աշխատանքներին, ինչպես նաև քննության է առել բուն բովանդակության թիվ 3, 4, 6, 10 դարձվածաբանական միավորները:

Բանալի բառեր՝ դարձվածք, վերլուծական բարդություն, արտահայտության և բովանդակության պլաններ, գրաբար, բարբառ, խոսակցական հայերեն, ժամանակակից հայերեն:

Ինչպես հղել՝ Խաչատրյան Գ., Հայրապետյան Ս. *Փալստոս Բուզանդից մինչև այսօր (դարձվածաբանական միավորների քննություն)*,//ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»:Գյումրի, 2024: Հ. 1 (27): 63-77 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2024.27.1-63

FROM FAUSTUS OF BYZANTIUM TO THE PRESENT DAY (An Examination of Phraseological units)

Gurgen K. Khachatryan

State University after H. Tumanyan, Vanadzor, RA

Sergo A. Hayrapetyan

Shirak Center of Armenological Studies of NAS, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: One potential method of enhancing the lexicon of Grabar (Old Armenian) involves incorporating vocabulary units from the dialects of the era and everyday spoken Armenian, which various authors (particularly Armenian chroniclers), have employed to varying degrees. Faustus of Byzantium stands out among these chroniclers, with his work “History of Armenia” notable for its frequent use of phraseological unit’s characteristic of the spoken Armenian of that era. **Methodology and materials:** This study employs methods of comparison, analysis, and description to examine over a dozen phraseological units found in Byzantium’s poetry. **Analysis:** Some phrases used in Faustus of Byzantium’s work are not author’s neologisms but linguistic units typical of spoken language, which have served as a means of stylizing written or oral literary speech both during Grabar and nowadays. **Results:** Despite being at least 1,700 years old, the phraseological units in question are notable for their enduring lexical significance, enabling their usage in modern Armenian even after undergoing full or partial changes in expression. **Authors contribution:** G. Khachatryan contributed to the writing of the "Summary", "Introduction", "Conclusion" sections of the article and the theoretical proposition put forward for the first time as well as the formation of the article. The author has translated the “Summary” from Armenian into Russian and English and has analyzed N 1,2, 5, 7, 8, 9, 11 phraseological units. S. Hayrapetyan contributed to the "Summary", "Introduction", "Conclusion" sections of the article and the theoretical proposition put forward for the first time, and as well the formation of the article by examining N 3, 4, 6, 10 phraseological units.

Key words: phrase, analytical complexity, expression and content plans, Grabar, colloquial Armenian, Modern Armenian.

Citation: Khachatryan G., Hayrapetyan S. *From Faustus of Byzantium to the Present Day (an Examination of Phraseological Units)*. // “Scientific works” of SCAS NAS RA. Gyumri, 2023. V. 1(26). 63-77 pp. DOI:10.52971/18294316-2024. 27.1-63

ОТ ФАВСТОСА БУЗАНДА ДО СОВРЕМЕННОСТИ (Изучение фразеологических единиц)

Гурген К. Хачатрян

Государственный университет им. О. Туманяна, Ванадзор, РА

Серго А. Айрапетян

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН, Гюмри, РА

Аннотация

Введение: Один из возможных методов расширения словарного запаса Грабара (древнеармянского) предполагает включение словарных единиц из диалектов той эпохи и повседневного разговорного армянского языка, которые различные авторы (особенно армянские летописцы) использовали в разной степени. Среди этих летописцев выделяется Фавстос Бузанд, чья работа «История Армении» отличается частым использованием фразеологизмов, характерных для разговорного армянского языка той эпохи. **Методология и материалы:** В исследовании методами сравнения, анализа и описания рассмотрено более десятка фразеологизмов, встречающихся в работе Бузанда. **Анализ:** Некоторые фразы, использованные в творчестве Фавстоса Бузанда, представляют собой не авторские неологизмы, а типичные для разговорной речи лингвистические единицы, служившие средством стилизации письменной или устной литературной речи как во времена Грабара, так и в наши дни. **Результаты:** Несмотря на давность написания текста, не менее 1700 лет, рассматриваемые фразеологизмы отличаются своей непреходящей лексической значимостью, что позволяет использовать их в современном армянском языке даже после полных или частичных изменений выражения. **Вклад авторов:** Г. Хачатрян внес вклад в написание разделов «Аннотация», «Введение» «Заключение» и в изложение впервые выдвинутой теории, а также в формирование статьи, перевел «Аннотацию» с армянского на русский и английский языки и проанализировал фразеологические единицы N 1, 2, 5, 7, 8, 9, 11. С. Айрапетян внес вклад в написание разделов «Аннотация», «Введение» «Заключение» и в изложение впервые выдвинутой теории, а также в формирование статьи, проанализировал фразеологические единицы N 3, 4, 6, 10.

Ключевые слова: фраза, аналитическая сложность, экспрессивный и содержательный планы, Грабарь, разговорный армянский язык, современный армянский язык.

Как цитировать: Хачатрян Г., Айрапетян С. *От Фавстоса Бузанда до современности (изучение фразеологических единиц)*. // “Научные труды” ШЦАИ НАН РА. Гюмри, 2024. Т. 1 (27). 63-77 сс. DOI:10.52971/18294316-2024.27.1-63

ՆԱԽԱԲԱՆ. Փափստոս Բուզանդը 5-րդ դարի այն մատենագիրներից է, որի երկն առանձնանում է բարբառային և ընդհանուր խոսակցական¹ տարրերի ակնհայտ առա-

¹ Հ. Աճառյանը, օրինակ, դրանք համարում է ենթաբարբառային շերտի տարրեր [ԱԾ, 125]:

տությամբ²: Հատկապես հաճախադեպ են վերլուծական կազմությամբ բայերը, որոնց շարքում դարձվածաբանական միավորների թիվն անցնում է մի քանի տասնյակից: Ասվածի մասին առաջին հերթին վկայում են՝ ա) այդ միավորների վերլուծական կազմությունը և բ) այն, որ դրանք հեղինակային նորակազմություններ չեն, քանի որ մասամբ հանդիպում են նաև 5-րդ դարի այլ հեղինակների երկերում ու թարգմանական գրականության մեջ: Հատկապես նկատի ունենք այն դարձվածաբանական միավորները, որոնք հարադիր բայեր են՝ կազմված տարբեր հոլովներով ու նախդրավոր կապակցություններով արտահայտված հարադիրներով և ակտիվ բառաշերտի բայերով. *ահ՝ երկիւղուկս արկանեմ, ակն ածեմ/առնում/դնեմ/ունիմ, ընդ միտ/զմտաւ ածեմ, ունկն/աշխարհ/ի միտս/ի մտի դնեմ* և այլն³:

Հոդվածում նպատակ է հետապնդվում քննելու Փավստոս Բուզանդի «Պատմություն Հայոց» երկի որոշ դարձվածաբանական միավորներ, որոնք թեև առանձնանում են բացառիկ կամ սակավ կիրառությամբ, սակայն արտահայտության պլանում լրիվ կամ մասնակի փոփոխության ենթարկվելով՝ գործածական են նաև մեր օրերում:

Ուսումնասիրության սկզբնաղբյուր են ծառայել Փավստոս Բուզանդի «Պատմություն Հայոց» երկը (ՓԲ), վերջինիս թարգմանությունը (ՓԲՊՀ) և գրաբարի ու ժամանակակից արևելահայերենի ու արևմտահայերենի որոշ բառարաններ: Ժամանակակից հայերենի մասին տեսական դրույթները հիմնավորել ենք ԱՐԵՎԱԿ-ից քաղված բնագրային օրինակներով:

Քննության ընթացքում կիրառել ենք այնպիսի մեթոդներ (վերլուծական, նկարագրական, համեմատության, վիճակագրական և այլն), որոնք, անշուշտ, նպաստել են հարցն առավել խորությամբ ուսումնասիրելուն:

ԲՈՎԱՆԴԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ. Փավստոս Բուզանդի երկում գործածված որոշ դարձվածաբանական միավորներ առկա են նաև ժամանակակից հայերենի բառապաշարում, որոնցից են՝

1. **Յակն գալ**, որի միակ օրինակը ՆՀԲ-ն քաղել է Բուզանդի երկից «անկանիլ ընդ ակամբ. երևել աչաց, աչքի տակ ինկնալ, աչիցը երևնալ» իմաստներով [ՆՀԲ1, 24; ԳԴԲ, 203]՝ ինքն Շապուհ արշաւակի անցանէր առ կանանովն. եւ որ *յակն գային*, մի մի ի նոցանէ տանէր առ ինքն (ՓԲ): Ստ. Մալխասյանցն իրավացիորեն թարգմանել է. «.... և որոնք որ աչքին դուր էին գալիս» (ՓԲՊՀ, 273):

² Պատահական չէ, որ Բուզանդի պատմության բառապաշարի այդ շերտը 5-րդ դարում բարբառների գոյության հարցի շուրջ 19-րդ դարավերջից ծավալված բանավեճերում առանձնակի կարևորություն ունի: Միանգամայն տեղին է Դ. Հովնանեանի դիտարկումն այն մասին, թե Բուզանդի և Փարպեցու երկերում «.... ամենէն աւելի կը գտնուին նոյն ժողովրդական կամ ընտանեկան բարբառոյն հետքերն» [ԴՀ, 11]: Վ. Առաքելյանը և հոդվածիս համահեղինակ Գ. Խաչատրյանը հանդես են եկել խնդրո առարկա հարցը ներառող գիտական զեկուցումով [ԱՎԽԳ, 15-16]:

³ Հատկանշական է, որ Բուզանդը վերլուծական կազմությամբ բառեր է գործածում նույնիսկ այն դեպքում, երբ գրաբարում առկա են դրանց նույնարմատ համադրական համանիշները [ԱՎԽԳ, 15], ինչպես՝ *սմբաստան լինիմ*, փխ.՝ *սմբաստանեմ*, *երդումն տամ*, փխ.՝ *երդում, գոյժ արկանեմ/տամ*, փխ.՝ *գուժեմ*, *արգել արկանեմ*, փխ.՝ *արգելեմ*, *աւար հարկանեմ/առնում*, փխ.՝ *աւարեմ*, *աշխար առնեմ*, փխ.՝ *աշխարեմ*, *աշխատ առնեմ*, փխ.՝ *աշխատեմ* և այլն: Հավելենք, որ նշված միտումը առավել ակներև է հետագա դարերի հեղինակների երկերում:

Յակն գալ դարձվածքի «աչքին (դուր) գալ» իմաստը նույնությամբ պահպանվել է նաև ժամանակակից հայերենում, սակայն գրաբարյան *յակն* նախդրիվ տրականն արդի հայերենում արտահայտվում է տրական հոլովով՝ *աչքին գալ*: Այն տեղ է գտել ՀԲԲ-ում, որում «աչքին դուր գալ, հաճելի լինել»-ը նշվում է որպես երկրորդական իմաստ [ՀԲԲ1, 29]: Նույն կերպ է վարվում նաև ՀԼԴԲ-ն՝ իմաստը մեկնաբանելով «դուր գալ, հավանել» [ՀԼԴԲ, 51]⁴: Օրինակ՝ Ո՛չ կինն էր այժմ իր *աչքին գալիս*: Ո՛չ կին, ո՛չ վայելքն իր արքայական (ՀԾ): - Միհրանը նրա՛ն ուզեց, ուրիշ ոչ մի աղջիկ Միհրանի *աչքին չի՛ գալ* (ԳՄԱԱ) և այլն: Նկատենք, որ ԱՐԵՎԱԿ-ում մեզ հանդիպած նմանօրինակ բոլոր նախադասությունները ժխտական կազմություն ունեն, սակայն խոսակցական լեզվում գործածական են նաև նմանատիպ դրական կառույցներ:

2. *Հստ ակն անկանիմ*, որը ՆՀԲ-ում առանձնացվել է որպես դարձվածաբանական միավոր՝ «հազիւ երևիլ ծածկիլ յաչաց. աչքի երևնալ չերննալ» իմաստներով [ՆՀԲ1, 24]: Բուզանդի երկում գործածվել է մեկ անգամ՝ իսկ գունդն մուշեղեան յառաջեալ քան զայլ գունդսն՝ յառաջամուխ տագնապեալ երթային. մինչ զի նայէր թագաւորն եւ տեսանէր զի *ըստ ակն անկանէին*, մինչ զի ոչ երեւէին թագաւորին նշանքն Մուշեղի (ՓԲ): Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «.... աչքից թաքնվեց» (ՓԲՊՀ, 299), սակայն իր հեղինակած բառարանում, *աչքից* (աչքէ, աչիչ) *ելնել, ընկնել* դարձվածքին տեղ տալով հանդերձ, նշում է միայն «Վայելած նախկին համակրությունը կորցնել, ատելի դառնալ» իմաստը [ՀԲԲ1, 202]:

Նկատենք, սակայն, որ *ըստ ակն անկանիմ* դարձվածքի «տեսադաշտից անհետանալ» իմաստը պահպանվել է նաև ժամանակակից հայերենում: *Հստ* նախդիր+*հայցական հոլովով* կազմված հարադիրն այստեղ արտահայտվում է բացառական հոլովով (*աչքից*), իսկ բայական բաղադրիչը ենթարկվել է պատմական հնչյունափոխության (*ընկնել* < *անկանել*)՝ *աչքից ընկնել*⁵: Ասվածը վկայվում է միայն ՀԼԴԲ-ում՝ որպես *աչքից ընկնել* դարձվածքի երկրորդական իմաստներից մեկը՝ «տեսադաշտից անհետանալ, այլևս չերևալ» նշանակությամբ, որը հիմնավորվում է Հ. Թումանյանի ստեղծագործություններից քաղված միակ օրինակով՝ Բայց շատ չըբաշեց, անտառի խորքում Սարերը դարձյալ *աչքիցըս ընկան*, Ու սկսեցի կորցընել ճամփան [ՀԼԴԲ, 54]⁶: Ահա նաև մեզ հանդիպած միակ օրինակը (ի դեպ, թարգմանության հեղինակը նույնպես Հ. Թումանյանն է)՝ Դե՛հ, իմ նավակ, մենք սլանանք, Ծովի վերա փրփրադեզ, Ուր որ կուզես, հոգ չէ, գնանք, Միայն հայրենիք չըտանես: Ողջո՛ւյն. ողջո՛ւյն մութ ալիքներ. Եվ, երբ *աչքիցս ընկնեիք*, Ողջո՛ւյն, խուղե՛ր, անապատնե՛ր... Բարի գիշեր, հայրենի՛ք (Թ):

⁴ Հմմտ. նաև Լոռու խոսվածքին բնորոշ *աչքումը/աչկումը գալ* («հավանել»), որը ժամանակին առանձնացրել է Հր. Աճառյանը [ՀԳԲ, 119]:

⁵ Հմմտ.՝ Էն անձանոթ աղջիկը էլ ետ *աչքիցս թռալ* ու, կարծես թե՛ էս ձեր տանձենուն բարձրացալ... (Թ-Փ):

⁶ Նկատենք, որ մի շարք դարձվածաբանական միավորներ արդի հայերենում գրեթե դուրս են եկել գործածությունից: Այդպիսին է, օրինակ, Լոռու խոսվածքում դեռևս հազվադեպ գործածվող *աչքումը դնել* (աչքում դնել) դարձվածքը՝ «որևէ առարկա կորցնել, ջարդել, փչացնել» իմաստներով, ինչպես՝ Հոր թանգանոց ժամացույցը *աչքումը դրուց*: Այդ նույն ճանապարհին է նաև *աչքից ընկնել* դարձվածքը՝ «տեսադաշտից դուրս մնալ, տեսադաշտում չերևալ» իմաստով:

Արդի հայերենում *աչքից ընկնել* դարձվածքի «Վայելած նախկին համակրությունը կորցնել, ատելի դառնալ» իմաստն ընկալվում է ոչ միայն խոսքի մեջ, այլև խոսքից դուրս, մինչդեռ «տեսադաշտից անհետանալ, այլևս չերևալ» իմաստն ընկալվում է միայն խոսքային իրադրությամբ, ինչը պայմանավորված է տվյալ իմաստի մթագնմամբ:

3. Յաչաց հանեմ, որը Բուզանդի երկում «անհաճոյ առնել» իմաստով գործածվել է մեկ անգամ՝ եւ խնդրէր նա հնարս հնարել, *հանել* զնա *յաչաց* թագաւորին Պարսից, զի փոխանակ նորա ինքն լիցի սիրելի (ՓԲ): Որպէս դարձվածաբանական միավոր առանձնացվել է Նոր հայկազյանում [ՆՀԲ1, 267, հմմտ. ԳԴԲ, 208]:

Յաչաց հանեմ դարձվածքը մասնակի փոփոխությամբ գործածվում է նաև ժամանակակից հայերենում. գրաբարյան *յաչաց* հոգնակի բացառականով հարադրի փոխարեն հանդես է գալիս *աչքից* եզակի բացառականը: Վկայվել է ՀԲԲ-ում [ՀԲԲ1, 202], ապա՝ ՀԼԴԲ-ում՝ «Նույնն է՝ *աչքից գցել*» նշումով և բացառիկ օրինակով՝ Հերը ո՞նց աչքից չհաներ նրան» [ՀԼԴԲ, 54]: Հմմտ. նաև *աչքէն հանել* («այլ ևս չսիրել»), որը Հ. Աճառյանը նկատում է Նոր Նախիջևանի և Պոլսի բարբառներում («Ալ ինձի աչքէն հաներ է») [ՀԳԲ, 122]:

4. Բան ի գետին ոչ անկանիմ, որը գործածվել է «խոսքը կատարվել» իմաստով՝ Եւ առն Աստուծոյ ասացեալքն հուպ ընդ հուպ վաղվադակի կատարեցաւ զի ամենեւին *բան ի գետին ոչ անկանէր* առն Աստուծոյ (ՓԲ):

Ժամանակակից հայերենում *բան ի գետին ոչ անկանիմ* դարձվածքի *բան* բաղադրիչի փոխարեն գործածվում է մերօրյա համանիշը (*խոսքը*), *ի* նախդիր + *հայցական հոլով* կազմված բաղադրիչն արտահայտվում է առանց *ի* նախդրի՝ *գետին* հայցական հոլովով, իսկ բայական բաղադրիչը ենթարկվել է պատմական հնչյունափոխության՝ *ընկնել* < *անկանել*: Օրինակ՝ Քավորն իր գրկած սանի հոգևոր հայրն է, հոր *խոսքը գետին* չպիտի ընկնի (ՊՊՍՎ): Իմ քեֆով են շարժվում, իմ *խոսքը գետին չի ընկնում* ... (Գ): Այսպես՝ աստծո մարդու ասածները կատարվեցին, որովհետև աստծո մարդու *ոչ մի խոսքը գետին չէր ընկնում* (ՊԶՊ)⁷:

Նշենք, որ *բան ի գետին (ոչ) անկանիմ*-ը այն դարձվածաբանական միավորներից է, որոնք ժխտական կազմությամբ արտահայտում են դրական, իսկ դրական կազմությամբ՝ ժխտական իմաստ:

5. Ի գլուխ հանեմ, որը Բուզանդի երկում հանդիպում է մեկ անգամ «ավարտել, վերջացնել, ի կատար ածել», «գլուխ հանել» իմաստով [ՆՀԲ1, 562]⁸՝ գայր արտաքուստ դահճապետն Երազմակ, մտանէր ի խորանն արքունի, սկսանէր պատմել՝ զի *ի գլուխ հանի* կատարեցի, ասէ, զամենայն զիրամանս արքունի (ՓԲ)⁹: Ստ. Մալխասյանցը նշված դարձվածքը թարգմանել է միայն *կատարեցի* համանիշով՝ «Արքունի բոլոր հրամանները կատարեցի, ասաց » (ՓԲՊՀ, 189): Հետագայում լեզվաբանն իր հեղինակ-

⁷ *Խոսքը գետին ընկնել* կամ *չընկնել* դարձվածքը հանդիպում է միայն ՀԼԴԲ-ում [ՀԼԴԲ, 291]:

⁸ Հմմտ. ԳԴԲ, 117, որում նշվում է «գլուխ բերել, վերջացնել, ավարտել» իմաստը:

⁹ Գրաբարի, այսպես կոչված, դասական շրջանում *ի գլուխ հանեմ* դարձվածքը գործածվել է նաև թարգմանական երկերում և, ինչպես կարելի էր ենթադրել, Վազար Փարպեցու պատմության մեջ [ՆՀԲ1, 562]:

կա՞ծ բառարանում նշված դարձվածքը բերել է անփոփոխ՝ հենց *ի գլուխ հանել* կազմությամբ՝ «գլուխ բերել, վերջացնել, ավարտել» իմաստով [ՀԲԲ1, 446]:

Ի գլուխ հանել դարձվածքը ժամանակակից հայերենում հանդիպում է մինչև անցյալ դարակեսերը, ընդ որում, ավելի հաճախ՝ արևմտահայերեն մամուլում: Ահավասիկ մեկ-երկու օրինակ՝նա անգոր է գտնում յուր նպատակն *ի գլուխ հանել* (ՊՊՊ): Արդ, այժմ մեր միջոցներովը *ի գլուխ պիտի հանենք* Սարտարապատի ջրանցքին ձեռնարկը (Ա1927): Օդանավային ձեռնարկներ, որոնք ցարդ կարելի չէր իրագործել, մօտ առենին կարելի պիտի ըլլայ *ի գլուխ հանել* (Ա1929): գերազանցապես կարելու է եւ անոր երկրորդ գալուստը *ի գլուխ հանելու* համար (Մ1933) և այլն: Հետագա բառարանները հիշյալ դարձվածքը բերում են առանց *ի* նախդրի, դիտում բազմիմաստ՝ նշելով «հասկանալ, կողմնորոշվել» «կռահել» հիմնական և «ավարտել, վերջացնել, ի կատար ածել» երկրորդական իմաստները [ԱՀԲԲ, 244, ԺՀԲԲ, 416, ՀԼԴԲ, 156]¹⁰, որոնցից վերջինը ժամանակակից հայերենում ավելի սակավ գործածություն ունի, ինչպես՝ Դավիդը գնահատեց արտոնագիրը, կլիենտուրան ու թերթը, առանց զբաղվելու գործիքներով, նա մտածեց, որ կարող կլինի գործը *գլուխ հանել*, և համաձայնվեց այդ պայմաններին (ՕԲ): Ինքն իր անձնական միջոցներով փորձած է *գլուխ հանել* այդ գործը, սակայն, դժբախտաբար, առիթը չէ ունեցած իրականացնելու իր փափաքը (Հ1): Մաղթենք որ կարենաք այդ գործն ալ, ինչպես միշտ՝ ձեռնհասօրէն, *գլուխ հանել* (Հ2):

6. Յրնչացք բանամ, որը Բուզանդի երկում գործածվել է մեկ անգամ՝ Եւ նշանակիր մի ի Մերուժանայ իբրեւ ետես զԱրտուազդն, *յրնչացք եբաց*. զի տեսանէր զնա պատանեակ մի կայտառ անմուրուս, երեսօք գեղեցիկ (ՓԲ): ՆՀԲ-ն *ունչք* բառահոդվածում, *յրնչացք բանամ*-ից *բացի*, բերում է նաև մի քանի հոմանիշ դարձվածաբանական տարբերակներ՝ *ունչ* կամ *ունչս առնել*՝ *ունել*՝ *ընկենում*, *յրնչաց քերել* [ՆՀԲ2, 552]: Սրանք բոլորը «թիրել գունչս արհամարհանօք. ծաղր՝ այպն առնել, եպերել» իմաստներով հանդիպում են 5-րդ դ. հայ հեղինակների (Ագաթանգեղոս, Ղազար Փարպեցի, Եզնիկ Կողբացի) և հետագա դարերի պատմիչների ու թարգմանական երկերում:

Մերօրյա խոսակցական հայերենում և բարբառներում նշված իմաստներով հանդիպում են *բերանը բաց անել*՝ *բանալ*: *բերանը՝ ռեխը՝ սեպերը բաց անել*՝ *բացել* հոմանիշ դարձվածաբանական միավորները՝ «իբրև արհամարհանքի՝ ծաղրի՝ նսեմացման արտահայտություն՝ ծիծաղել՝ քմծիծաղել, անդուր ծիծաղել, պարսավել, ծաղրել», որոնք նախ առանձնացրել է Ստ. Մալխասյանը [ՀԲԲ1, 361, ՀԲԲ4, 159, 201], հետագայում՝ նաև ՀԼԴԲ-Ն [Էջեր 117, 511, 519]: Ահավասիկ համապատասխան օրինակներ՝ Ով ասես, մեզ վրա պտի *բերանը բաց անի* («պարսավել, ծաղրել») (ԽԱ): «Ընկեր» չեկիստը *ռեխը բացում է*. «Կալենց, չփորձես ուրանալ, երեկ դուն (քեֆի ժամանակ, իր «ընկերներու» շրջապատում) «Մեր հայրենիքն» ես երգել» (ԱԶԳ): *Սեպերդ ինչի՞ ես բաց արել*,—

¹⁰ *Գլուխ հանել* դարձվածքը հիմնական իմաստով գործածվելիս հայցական հոլովով խնդրի փոխարեն ենթադրում և պահանջում է բացառականով խնդիր՝ Ինչո՞ւ այսքան տկար եղավ Միտքը մարդու և անկար. Ոչ եկողից *գլուխ հանեց*, Ոչ մեկնողին արեց ճար (ՎՄ):...և դրանից հետո թողել էր, որ աղջիկն ինքը գլուխ հանի *ամեն ինչից* (ՍՍՌ):

բարկացավ Միմոնը, իսկ նա դարձյալ ծիծաղում էր (ՀՄԱԱ): — Գևորգը խոսի, ցավ չի, թող խոսի ... Դո՛ւ ինչի ես *սեպերդ բաց անում* (ԽՀ):

7. Թալանամ ի ծաղուէ, որը «անչափ երկար ծիծաղել» իմաստով միակ անգամ գործածվել է Բուզանդի երկում՝ամենեքեան առ հասարակ հանդերձ թագաւորան *թալացեալ էին ի ծաղուէ* (ՓԲ): Այն տեղ է գտել ՆՀԲ-ի *թալանամ* բառահոդվածում [ՆՀԲ1, 791], սակայն չի առանձնացվել իբրև դարձվածաբանական միավոր [հմմտ. նաև ԳԴԲ]:

Ժամանակակից հայերենում գրաբարի *թալանալ* բաղադրիչի փոխարեն, որը, այլ իմաստներից բացի, նշանակում էր նաև «թուլանալ», ունենք հենց *թուլանալ* բայը, իսկ *ծաղր* (տվյալ դեպքում «ծիծաղ») հարադրի բացառականի փոխարեն՝ հենց *ծիծաղ* բառի բացառականը: Միաժամանակ կատարվել է նաև հարադրի և բայական բաղադրիչի շարադասական փոփոխություն՝ *ծիծաղից թուլանալ*, որը «անչափ շատ ծիծաղել, երկար ու բարձրաձայն ծիծաղել, հռչալ» իմաստներով առանձնացվել է իբրև դարձվածաբանական միավոր [ՀԼԴԲ, 303]: Օրինակ՝ Եվ Դովլին ստիպում էր Վարենկային *ծիծաղից թուլանալ*, երբ երրորդ ու չորրորդ անգամ միշտ նոր զավեշտական հավելումներով պատմում էր (ԼՏ): — Ո՛ւՖ, — այս անգամ իսկապես սարսափած գոռաց Զաքարը և *ծիծաղից թուլացավ*: — Ի՛նչ ես ասում, Աննա, ի՞նչ ես ասում, — միննույն ժամանակ կանչեց Էմման և նույնպես *ծիծաղից թուլացավ* (Ն-ԴԶ):

Ավելին՝ 19-20-րդ դդ. գեղարվեստական արձակում հանդիպում են նշված դարձվածքի բարբառային վկայություններ նույնպես՝ *ծիծաղու թիլանալ՝ թուլանալ*, որը բանավոր խոսքում հաճախակի գործածվող դարձվածաբանական միավորներից է, ինչպես՝ տեսնողը *ծիծաղու թիլանում ա* (ՊՊՄՎ): — Օխա՛յ, ասում էին հնձվորները, մի բաղնիս արժի: Մենք *ծիծաղու թուլանում էինք* (ԴԴՊ) և այլն:

8. Չլուելոյն առնեն, որը ՆՀԲ-ն թեև չի առանձնացնում իբրև դարձվածաբանական միավոր, սակայն բերում է բնագրային երկու նախադասություն: Դրանցից առաջինը՝ *չսեն* բառահոդվածի «անսովոր» խոնարհվող բայաձևերի շարքում, որը քաղված է թարգմանական գրականությունից՝ Չգթամբ, այլ *չլուելոյն առնենք* զպաղատանս նոցա և մեկնաբանվում է «չլսելոյ, կամ իբր ոչ լուեալ» [ՆՀԲ1, 906], երկրորդը՝ *չլուեալ* առանձին բառահոդվածում, որում վկայվել է Փավստոս Բուզանդի երկի միակ օրինակը՝ բայց թագաւորն Պապ ի չքմեղս լինելով՝ *չլուելոյն առնէր*, իբրեւ թէ իւր չիցէ գործեալ զայն (ՓԲ) և մեկնաբանվում է որպես ռամկօրէն «*չլսելու զարկաւ, չիլսեցի կըսէր*» իմաստով [ՆՀԲ2, 576, հմմտ. ԳԴԲ, 239]: ԱԲ-ն թեև *ՀՄԵՄ* բառահոդվածի ներքո «*Չլսելոյն կամ Չլուելոյն առնեն*»-ը դիտում է դարձվածաբանական առանձին միավոր [ԱԲ, 362], սակայն, կրկնելով ՆՀԲ-ին, *չլուելոյն առնեն* տարբերակը բերում է նաև *ՉԼՈՒԵԱԼ* առանձին բառահոդվածում:

Նշված դարձվածքը 5-րդ դարում արտահայտվել է «Ժխտական կազմությամբ անցյալ դերբայի տրականով հարադիր – *առնեն* բայական բաղադրիչ» մասնակաղապարով և նշանակում է «ձևացնել, թե չի կատարում՝ չի կատարել՝ չկատարեց տվյալ գործողությունը»: *Չլուելոյն առնեն* դարձվածքը տվյալ դեպքում նշանակում է «չլսելու էր տալիս, ձևացնում էր, թե չի լսում»:

Ժամանակակից գրական հայերենը ժառանգել է վերը նշված մասնակաղապարը, որն ըստ էության ժխտական կառույց է, սակայն որոշակի փոփոխությամբ. անցյալ դեր-բայի տրականով հարադիրն այստեղ արտահայտվում է ժխտական կազմությամբ անորոշ դերբայի անորոշ տրականով, իսկ բայական բաղադրիչն արտահայտվում է ոչ թե *անել<առնել*, այլ *տալ* բայով: Գերազանցապես հանդիպում են *չսելու տալ*, *չտեսնելու տալ*, *չնկատելու տալ* իրացումները, սակայն տվյալ դեպքում բերենք մեզ հետաքրքրող *չսելու տալ* կապակցությամբ օրինակներ՝ — Ներս բեր,— *չսկոյ տվեց* վերջին խոսքը Մարդպետը (ԴԴ): Օրիորդն անտարբեր էր դարձել ամեն ինչի նկատմամբ, *չսկոյ էր տալիս* նրա հարցերը (ԶԴԲ): Բայց Աննան *չնկատելու տվեց* (ԶԴՄ-Ն) և այլն:

Հետաքրքրական է, որ ժամանակակից հայերենում գործածական է նաև նշված մասնակաղապարի ոչ միայն ժխտական, այլև դրական տարբերակը՝ այս անգամ «ձևացնել՝ փորձել կատարել որևէ գործողություն» իմաստով՝ արտահայտված անորոշ դերբայի տրականի և *անել* բայական բաղադրիչի կապակցությամբ, որի բաղադրիչները հնչյունափոխվել են (գրաբարի որոշիչ հոդով տրականն այժմ գործածվում է անորոշ առմամբ, իսկ *առնեն* բայի կազմում կատարվել է հնչյունի անկում՝ *անել<այնել<առնել* անցմամբ):

Ժամանակակից հայերենում դրական կազմությամբ նմանօրինակ վերլուծական կազմությունները բնորոշ են ժողովրդախոսակցական բառաշերտին և գեղարվեստական արձակում ըստ անհրաժեշտության գործածվում են որպես խոսքի ոճավորման միջոց: Օրինակ՝ Կոռցավ *քար վերցնելու արեց*, հետո էլ քարով իսկապես խփեց.... (ՀՄՏ): Տղան մի պահ *կանգնելու արեց*, դեմքը շրջեց դեպի կինն ու շարունակեց գնալ (ԱՎԱԸ):

Դժվար չէ ենթադրել, որ նշված մասնակաղապարի թե՛ դրական և թե՛ ժխտական տարբերակները ժամանակակից հայերենին են ժառանգվել գրաբարից, որում, սակայն, ըստ անհրաժեշտության վկայվել են միայն ժխտական կազմություններ:

9. Հաց գործեն, որը «հաց շինել, հացի՝ ճաշի՝ հյուրասիրության պատրաստություն տեսնել» իմաստով մեկ անգամ հանդիպում է Բուզանդի երկում՝ ապա զօրավարն Յունաց *հաց* մեծապես *գործեալ* յընթրիս հրաւիրեալ կոչեցին զմեծ թագաւորն Հայոց զՊապ մեծապէս ըստ արժանաւորութեան նորա (ՓԲ):

ՆՀԲ-ում այս դարձվածաբանական միավորը գտնում ենք *հաց* բառահոդվածում, սակայն ոչ թե Փալատոս Բուզանդի երկից, այլ ճառընտիրներից քաղված հետևյալ վկայությամբ՝ *Հաց* մեծ *գործեալ* էր և սեղան յորինեալ [ՆՀԲ2, 70]:

Հաց գործեն դարձվածքը ժամանակակից հայերենին է անցել *գործել*-ին փոխարինած *շինել*, *պատրաստել*, *սարքել* բայական բաղադրիչներով՝ *հաց շինել՝ պատրաստել՝ սարքել*: Դրանցից միայն առաջին երկուսն են տեղ գտել բառարաններում, մասնավորապես՝ *հաց շինել*-ը [ՀԲԲ, 76, ԺՀԲԲ, 1679], մինչդեռ *հաց սարքել* դարձվածքը, որը լայնորեն տարածված է ժողովրդախոսակցական լեզվում և գեղարվեստական արձակում գործածվում է որպես խոսքը ոճավորելու միջոց, բառարաններում չի հիշատակվում: Ահավասիկ համապատասխան օրինակներ՝ Դե գնա, գնա *հաց սարքիր*, թե չէ փոքրիս մեջ մկներն սկսել են պար գալ ... (ՄՍ): Գնալուց առաջ *հաց սարքեցի* նրա համար

(ԶԲ): Ասում եմ՝ երեխեք ջան, եկեք, տուն մտեք, *հաց սարքեմ*, հաց կերեք, հանգստացեք (ՀՄՏՄՀ)¹¹:

10. *Ըստ չափ անցանեմ*, որը Բուզանդի երկում գործածվել է երկու անգամ՝ Եւլցան գանձիւք բազմօք եւ զինու եւ զարդու եւ բազում աւարաւ եւ անչափ մեծութեամբ, եւ հարստացան *անցին ըստ չափ* (ՓԲ)¹²: Եւ եղեւ իբրեւ անցին զառանցին ի զինւոյն՝ *ըստ չափ անցանելով*¹³, եւ թագաւորն Վարազդատ պահէր զանձն ի զինւոյն (ՓԲ):

Ըստ չափ անցանել-ը որպէս դարձվածաբանական միավոր չի առանձնացվել ո՛չ ՆՀԲ-ում և ո՛չ էլ ԱԲ-ում¹⁴: ԳԴԲ-ն, առանձնացնելով հանդերձ, բերում է ավելի ուշ շրջանի (X դ.) վկայություն [ԳԴԲ, 100]:

Ըստ չափ անցանել-ը գործածվում է նաև ժամանակակից հայերենում¹⁵, սակայն *նախդիր+հայցական հոլով* կապակցությամբ հարադիրն արտահայտվում է առանց նախդրի՝ *չափը*, իսկ բայական բաղադրիչը ենթարկվել է *անցնել<անցանել* պատմական հնչյունափոխության: Օրինակ՝ Բայց, երևի ինքն էլ զգալով, որ *չափն անցավ*, հանկարծ զսպեց ծիծաղը (Ն-ԴՄ): Երբ նա տեսավ, որ ես *չափն անցնում եմ*, դարձավ վերապահ և զգուշավոր (ԳՄ):

11. *Ջսեամս կոխեմ*, որը գործածել է Բուզանդը «ցանկանալ՝ փորձել ներս մտնել» իմաստով՝ եւ վասն չարեաց նորա ոչ համարձակէր նմա *զսեամս* եկեղեցւոյն *կոխել*, եւ ոչ մտանել նմա ի ներքս (ՓԲ): Բուզանդի երկում խոսքը եկեղեցու շէմի մասին է, որը Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «շէմքը ոտք դնել» (ՓԲՊՀ, 329):

Ջսեամս կոխեմ-ը ՆՀԲ-ում, ԱԲ-ում և ԳԴԲ-ում չի առանձնացվել որպէս դարձվածաբանական միավոր: Այսուհանդերձ, այն գործածական է նաև ժամանակակից հայերենում: Վկայվում է միայն ՀԼԴԲ-ում՝ «տունը գնալ, տուն մտնել, այցելել» իմաստներով [ՀԼԴԲ, 461]: Բայական բաղադրիչն այստեղ հանդես է գալիս առանց փոփոխության, մինչդեռ *զսեամս* անեզական հայցականն արտահայտվում է *շէմք*¹⁶ հնչյունափոխված տարբերակի եզակի հայցականով՝ *շէմքը կոխել*: Օրինակ՝ —Դե թող քու ոտը Վանո-բեգի *շէմքը կոխի* ու տես, թե զլուխդ քանի տեղից եմ կոտրում (ՄԴԿ): — ... ես չար և անօգուտ գործերի համար ձեր *շէմքը չեմ* կոխել, պատասխանեց պարոն Վասակյանը (ԲՄ): Բախտի օր կլինի այն օրը և այն ժամը, երբ դու իմ տան *շէմքը կկոխես* (ՀՄՅԵ):

Նկատենք նաև, որ թեև ՀԼԴԲ-ում և մյուս բառարաններում չի նշվում, սակայն ժամանակակից հայերենում գործածական է *շէմքը կոխել* դարձվածքի *շէմը կոխել* գուրգռնը նույնպես՝ և ժպտաց փորձված, վայելքի *շէմը կոխած*, վայելքից չհագեցած

¹¹ Հմմտ. նաև ժամանակակից հայերենի *հաց շինել* դարձվածաբանական միավորը [ՀԼԴԲ, 354]:

¹² Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «.... և չափից դուրս հարստացան» (ՓԲՊՀ, 219)

¹³ Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «.... և չափից դուրս խմեցին» (ՓԲՊՀ, 301):

¹⁴ ՆՀԲ-ում *չափս* հարադրով նշվում է այլ դարձվածք՝ *Ընդ* ամենայն *չափս էանց* [ՆՀԲ2, 573]:

¹⁵ Ստ. Մալխասյանցը բառարանում բերում է *չափն անցնել* և *չափն անց կացնել* համանիշ ձևերով («պատշաճության սահմանից դուրս գալ, ծայրահեղության հասնել») [ՀՀԲ4, 18]: Նրան կրկնում են հետագա բառարանները՝ նշելով, համապատասխանաբար, «պատշաճության սահմանից դուրս գալ, ծայրահեղության հասնել», «չափից անցնել» [ԺՀԲ4, 132] և «պատշաճության սահմանից դուրս գալ, ծայրահեղության հասնել» [ՀԼԴԲ, 488] իմաստները:

¹⁶ ՆՀԲ-ն *շէմ* ձևն իրավացիորեն համարում է «ռամկօրէն» [ՆՀԲ2, 704]:

էգի ժպիտով (ԱՎԱԸ): Ֆաշիստ խաբեբան ճշում է դիտվ՝ «Հեյ նայի՛ր, Ռուսը ձեր *շեմն է կոխում*» (ԱՎ): Սրանց ոտը պետք է կոտրվեր, որ մեր *շեմը չէին կոխեր* (ԽԱ):

Սույն հոդվածի շրջանակներում առաջին անգամ ներկայացվում ու մեկնաբանվում է նաև արդի հայերենի ներքին փոխառություններին սերտորեն առնչվող մի իրողության՝ *ներքին պատճենումների* վերաբերյալ մեր տեսական դրույթը:

Բառապատճենում կամ *պատճենում* եզրույթի բոլոր սահմանումներում կարևորվում է նրա՝ օտար լեզուներից կատարված լինելու հանգամանքը և գնահատվում է որպես արտաքին փոխառության մի տեսակ (մենք այն պայմանականորեն անվանում ենք *արտաքին պատճենում*): Սակայն հաշվի առնելով Գ.Ղափանցյանի այն մոտեցումը, ըստ որի՝ բառապատճենման առումով խոսքը վերաբերում է ոչ միայն նոր, այլև «*հին հասկացություններին* (ընդգծումը-հեղ.)», կարծում ենք, որ նույն կերպ կարելի է գնահատել նաև ժամանակակից հայերենի ներքին փոխառություններին սերտորեն առնչվող, պայմանականորեն ասած, *ներքին պատճենումները*: Արտաքին և ներքին պատճենումների տարբերությունն այն է, որ եթե առաջինի դեպքում որևէ լեզու (օրինակ՝ ժամանակակից հայերենը) ուղղակիորեն վերցնում է օտար լեզվի հին կամ նոր պատրաստի բառը, դարձվածաբանական միավորը, արտահայտությունը և այլն¹⁷ և այն արտահայտում սեփական միջոցներով, ապա ներքին պատճենման դեպքում որևէ լեզու (օրինակ՝ ժամանակակից հայերենը) ներքին փոխառության դաշտում ուղղակիորեն վերցնում է նույն լեզվի մեկ այլ ենթաշրջանի (օրինակ՝ գրաբարի կամ միջին հայերենի) կամ գոյաձևի (օրինակ՝ արևմտահայերենի, խոսակցական հայերենի կամ բարբառների) պատրաստի բառի, դարձվածաբանական միավորի, արտահայտության (և այլն) արտահայտած «հին հասկացությունն» ու կառուցվածքը, սակայն դրանք արտահայտում է նոր՝ արդեն իր իսկ միջոցներով: Այլ կերպ ասած՝ ներքին պատճենման դեպքում, օրինակ, գրաբարից (տվյալ դեպքում փոխատու լեզվից) փոխառյալ բառը պարզապես թարգմանվում է փոխառու լեզվի (տվյալ դեպքում ժամանակակից գրական հայերենի) բառերով կամ բաղադրությունների բաղադրիչ միավորներով:

Ըստ Հ. Պետրոսյանի՝ պատճենումը լինում է լրիվ (լիակատար) կամ մասնակի (կիսապատճենում)¹⁸: Լրիվ (լիակատար) կամ մասնակի (կիսապատճենում) են նաև ներքին պատճենումները: Այսպես՝ ժամանակակից հայերենի *ծիծաղից թուլանալ* կայուն բառակապակցությունը պետք է համարել *լրիվ ներքին պատճենում*, քանի որ այն գրաբարի *ի ծաղուէ թալանամ* նույնպես կայուն բառակապակցության պատճենումն է ժամանակակից գրական հայերենի կաղապարատարների միջոցով: Մինչդեռ ժամանակակից հայերենի *հաց սարքել* դարձվածաբանական միավորը պետք է համարել *մասնակի ներքին պատճենում* կամ *կիսապատճենում*, քանի որ այն ըստ էության գրաբարի *հաց գործեմ* դարձվածաբանական միավորի արդիհայերենյան համանիշն է, որի բա-

¹⁷ Գ. Ղափանցյանը բերում է նաև ածանցավոր կազմությունների պատճենման օրինակներ, որոնցից է գրաբարի *սպացույց* բառը՝ հունարենից՝ *αποδειξον* [տե՛ս ԴԸԼ, 347]:

¹⁸ [տե՛ս ՀԲ, 515]: Ըստ Ա. Մարգարյանի՝ «բառապատճենում» և «կիսաբառապատճենում» [տե՛ս ՄԺՀԼԲ, 210]:

դադարիչներից մեկը (*հաց*) փոխառվել է նույնությամբ, իսկ մյուսը (*գործեմ*)՝ պատճենվել է (*սարքեմ*):

Ինչպես արտաքին պատճենումներն են բաղադրյալ կազմություններ, այն է՝ համադրական կամ վերլուծական բարդություններ, կայուն բառակապակցություններ և այլն, այնպես էլ՝ ներքին պատճենումները:

Խոսքը մասնավորապես ոչ թե այն բարդ բառերի, կայուն բառակապակցությունների և դարձվածաբանական միավորների մասին է, որոնք մեզ են հասել, օրինակ, գրաբարից՝ պատմական զարգացման ընթացքում քերականական ինչ-ինչ փոփոխություններ կրելով, ինչպես՝ *գլուխ հանել<ի գլուխ հանեմ, չափն անցնել<ըստ չափ անցանեմ* և այլն, այլ այն միավորների մասին, որոնց հիմնական բաղադրիչներից մեկը կամ երկուսը (բոլորը) հանդես են գալիս բաղադրիչների նոր, հնին համարժեք կառուցվածքով՝ որպես կանոն, պահպանելով փոխառյալ միավորի իմաստը նույնպես: Օրինակ՝ *հացի կանչել<ի հաց կոչեմ, խոսքը գետին ընկնել<բան ի գետին անկանիմ, խոսքը գետին գցել<բան ի գետին արկանեմ, հաց գցել<հաց արկանեմ, հոր փորել<հոր հատանեմ* և այլն:

Մեր այս մոտեցումը հիմնավորվում է այն տրամաբանությամբ, որ եթե գոյություն ունեն բառապաշարի հարստացման ներքին ու արտաքին միջոցներ, որոնցից են ներքին և արտաքին փոխառությունները, և եթե արտաքին փոխառությունների մի մասը փոխառու լեզուն (տվյալ դեպքում ժամանակակից հայերենը) վերցնում է բառապատճենմամբ, ապա պատճենում պիտի համարել նաև ներքին փոխառությամբ ձեռք բերված այն միավորները, որոնց իմաստն արդեն արտահայտվում է ժամանակակից հայերենի բառապաշարի տարրերով: Իսկ եթե ներքին փոխառության բաղադրիչները ժամանակակից հայերենում պահպանվել են նույնությամբ կամ ենթարկվել ընդամենը քերականական և/կամ հնչյունական փոփոխությունների, ապա դրանք չպետք է համարել ներքին պատճենում: Օրինակ՝ գրաբարյան *հաց դնեմ* (ՆՀԲ1, 70)՝ Եւ եղին հաց առաջի նոցա ուտել (Մանդ., ԲԴ, 33) և ժամանակակից հայերենի *հաց դնել*՝ Տունը որ խաղաղվեց, նոր բերին փեսի, խեչախաղոր առաջը *հաց դրին* (ՊՊՍՎ) դարձվածքներից վերջինը մեր օրերն է հասել առանց բաղադրիչների փոփոխության:

ԵԶՐԱՆԱԳՈՒՄ. Փավստոս Բուզանդի երկում որոշակի շերտ են կազմում դասական գրաբարի բառապաշարից տարբերվող բառային միավորները, մասնավորապես՝ վերլուծական կազմությամբ բայերը, որոնցից շատերը դեռևս 5-րդ դարում գործածվում էին նաև որպես դարձվածաբանական միավորներ: Վերջինների մի մասը հետագա դարերում դուրս է մնացել հայերենի բառապաշարից, մինչդեռ որոշ դարձվածքներ, արտահայտության պլանում կրելով տարբեր կարգի փոփոխություններ, հասել են մինչև մեր օրեր:

Այդ բառերի՝ դեռևս 5-րդ դարում որպես դարձվածաբանական միավոր գործածելու փաստն ինքնին վկայում է, որ դրանք ոչ թե հեղինակային նորակազմություններ են, այլ հայ ժողովրդի լեզվամտածողությանը հարազատ բառեր, որոնք առանձնանում են բառիմաստի կենսունակությամբ. ունեն առնվազը 1700-ամյա հնություն, ինչի մասին վկայում են նաև նրանց փոխաբերական իմաստ(ներ)ը: Ասվածի մասին են վկայում նաև

այդ բառային միավորների վերլուծական կազմությունն ու այն հանգամանքը, որ նրանք այդպես էլ չեն բարձրացել գրական մակարդակի և թե՛ 5-րդ դարում, թե՛ մեր օրերում կրում են խոսակցական լեզվի կնիք՝ ծառայելով որպես խոսքի ոճավորման միջոց:

Գրականություն և համառոտագրությունների ցանկ

1. ԱՄՆԲ–Սաքապետյան Ռ. *Արևմտահայերեն-արևելահայերեն նոր բառարան*, «Տիգրան Մեծ» հր.: Երևան: 2011:
2. ԱԲ – Ալգերեան Մ., Ճելալեան Գ. *Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի*, Վենետիկ: 1865:
3. ԱՀԲԲ – Աղայան Է. *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Երևան: 1976:
4. ԱԾ – Աճառյան Հ. *Հայոց լեզվի պատմություն*, Երևան: 1951:
5. ԱՎԽԳ – Առաքելյան Վ., Խաչատրյան Գ., *Ժողովրդախոսակցական լեզվի տարրերը Բուզանդի երկրում / Հայերենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողով, Չեկուցումների դրույթներ*, Yerevan: 1987: 15-16 էջեր:
6. ԳԴԲ – Ղազարյան Ռ. *Գրաբարի դարձվածաբանական բառարան*, Երևան: 2012:
7. ՂԼԼ – Ղափանցյան Գ. *Ընդհանուր լեզվաբանություն*, հ. I, Երևան, 1939:
8. ՄԺՀԼԲ – Մարգարյան Ա. *Ժամանակակից հայոց լեզու, Բառագիտություն*, Երևան, 1997.
9. ԺՀԲԲ – *Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան*, ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, հ. 1-4: Երևան: 1969-1980:
10. ՀԲ – Պետրոսյան Հ. *Հայերենագիտական բառարան*, Երևան, 1987:
11. ՀԲԲ 1,2,3,4 – Մալխասեանց Ստ. *Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 1-4*: Երևան: 1944-1945:
12. ՀԳԲ – Աճառեան Հ. *Հայերեն գաղաղական բառարան*, Թիֆլիս: 1913: 1144 էջ:
13. ՀԼԴԲ – Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս. *Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան*, Երևան: 1975:
14. ԴՀ – Հովնանեան Ղ. *Հնագույն լեզուի նախնական ժամկետների վերաբ.* Վիեննա: 1897:
15. ՆՀԲ 1,2 – Ալեքսիսեան Գ., Սիւրմելեան Խ., Ալգերեան Մ. *Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1-2*: Վենետիկ: 1836-1837:

Օգտագործված բնագրերի և համառոտագրությունների ցանկ

ՓԲ – Փալատոսի Բուզանդացույ Պատմություն Հայոց: Ս. Պետերբուրգ: 1883:

ՓԲՊՀ – Փալատոսի Բուզանդացույ Պատմություն Հայոց, Բնագիրը՝ Բ. Պատկանեանի: Փալատոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն. Թարգմանությունը և ծանոթագրությունները՝ Ստ. Մալխասյանցի: Երևան: 1987:

ԱԲԵՎԱԿ-ից՝ Ա1927 – «Արաքս», 1927.01.02, №4

Ա1929 – «Արաքս», 1929.06.22, №26

ԱԶԳ – «Ազգ», 2005.05.14, №87

ԱՎ – «Ավանգարդ», 1941.08.13, №190

ԱՎԱԸ – Արտակ Վարդապարյան, «Արյան ընթացքը»

Գ – «Գլաձոր», 1993.07.16, №24

ԳՄ – Գուրգեն Մահարի, «Միրո մրմունջներ, երգիծական պատմվածքներ»

ԳՄԱԱ – Գուրգեն Մահարի, «Այրվող այգեստաններ»

ԴԴ – Դերենիկ Դեմիրճյան, «Մեսրոպ Մաշտոց»

ԴԴԳ – Դերենիկ Դեմիրճյան, «Պատմվածքներ»

ԴԴԵԳ – Դեմիրճյան Դերենիկ, «Երգիծական պատմվածքներ և ֆելիետոններ»

ԶԲ – Զորի Բալայան, «Զգրված օրենք»

ԶԴՍ - Ն – Զարգանդ Դարյան, «Սայաթ-Նովա»

ԶԴԲ – Զարգանդ Դարյան, «Բառուղիներ», մաս 2

ԶԽ – Զորայր Խալափյան, «Ջերմանց մխիթարություն»

Թ – Թարգմանություններ

ԹԲ - Թաթուլ Բոլորյան, «Երկինքն աստղի ծաղկաման»
ԹՓ - «Թարգմանություններ և փոխադրություններ»
ԼՏ - Լև Տոլստոյ, «Աննա Կարենինա, մաս 2»
ԽԱ - Խաչատուր Աբովյան, «Վերք Հայաստանի»
ԽՀ - Խաչիկ Հրայան, «Ուրցի մարան», «Ռոմանտիկներ»
Հ1 - «Հորիզոն», 1983.08.22, №13
Հ2 - «Հորիզոն», 1983.10.10, №20
ՀՄԱԱ - Հրանտ Մաթևոսյան, «Աշնան արև»
ՀՄՏ - Հրանտ Մաթևոսյան, «Տաշքենդ»
ՀՄՏՄՀ - Հրայր Մաթևոսյան, «Տուն մոր համար»
ՀԾ - Հովհաննես Ծիրազ, «Բիրլիականներ, հայրենականներ, փոքր պոեմներ»
ՀՍՅԵ - Հենրիկ Սենկևիչ, «Յո՛ Երթաս»
Մ1933 - «Մշակ», 1933.04.07, №753
ՄԳ - Մուշեղ Գալշոյան, «Պատմվածքներ»
ՄԴԿ - Մաթևոս Դարբինյան, «Կիկոս»
ՄՍ - Մկրտիչ Սարգսյան, «Քաջ Նազար»
Ն-ԴՄ - Նար-Դոս, «Մահը»
Ն-ԴԶ - Նար-Դոս, «Չագունյան»
ՊՊՊ - Պերն Պոռշյան, «Պատմվածքներ»
ՊՊՍՎ - Պերն Պոռշյան, «Սոս և Վարդիթեր»
ՍՍՌ - Սևդա Սևան, «Ռոդոսյոն, Ռոդոսյոն..»
ՎՄ - Վահագն Մուրնեցյան, «Բանաստեղծություններ և պոեմներ»
ԲՄ - Բաֆֆի, «Սալթի»
ՕԲ - Օնորե դը Բալզակ, «Խորտակված պատրանքներ» (Դիտվել է 13-20.11.2023)

References

1. **Saqapetoyan R.** Western Armenian -Eastern Armenian New Dictionary, [Arevmtahayeren-arevelahayeren nor barraran] “Tigran Mets” Pub., Yerevan. 2011. (In Armenian)
2. **Augerian M.** Chelalian G., Handbook Dictionary of the Haygazean Language, [Arddzern barraran haykazean lezui], Venice, 1865 (In Armenian).
3. **Aghayan E.** Explanatory Dictionary of Modern Armenian, [Ardi hayereni bats'atrankan barraran] Yerevan. 1976. (In Armenian)
4. **Acharyan H.** The History of the Armenian Language, [Hayots' lezvi patmut'yun] Yerevan. 1951. (In Armenian)
5. **Arakelyan V., Khachatryan G.** Elements of the Colloquial Language in Buzand's Works / [Zhoghovrdakhosaks'akan lezvi tarrery Buzandi yerum], Second International Conference on Armenian Studies, Thesis of Reports, Yerevan. 1987. 15-16 pp.. (In Armenian)
6. **Ghazaryan R.** Phraseological Dictionary of the Grabar, [Grabari dardzuatsabanakan barraran] Yerevan RA NAS "Gitutyun" publ., 2012. (In Armenian)
7. **Ghapanstyan G.** General Linguistics, [Yndhanur lezvabanut'yun], V. 1, Yerevan, 1939, (In Armenian)
8. **Margaryan A.** Modern Armenian, Lexicology [Zhamanakakits' hayots' lezu, Barragitut'yun], Yerevan, 1997, (In Armenian)
9. *Explanatory Dictionary of the Modern Armenian Language*, [Zhamanakakits' hayots' lezvi bats'atrankan barraran], National Academy of Sciences of the Republic of Armenia Language Institute named after Hr. Acharyan, no. 1-4, Yerevan Yerevan. 1969-1980. (In Armenian)
10. **Petrosyan H.** Armenological Dictionary, [Hayerenagitakan barraran], Yerevan. 1987. (In Armenian)
11. **Malkhaseants St.** Armenian Explanatory Dictionary, [Hayeren bats'atrankan barraran], V. 1-4, Yerevan, 1944-1945, (In Armenian)

12. **Acharean Hr.** Armenian Provincial Dictionary, [*Hayeren gawarrakan barraran*], Tiflis 1913. 1144 p. (In Armenian)
13. **Suqiasyan A., Galstyan S.** Phraseological Dictionary of the Armenian Language [*Hayots' lezvi dardz-vatsabanakan barraran*], Yerevan, 1975 (In Armenian)
14. **Hovnanean Gh.** Research on Ancestor's History [*Hayots' lezvi dardz-vatsabanakan barraran*], Vienna, 1897 (In Armenian)
15. **Avetiqyan G., Syurmlean Kh., Avgeran M.** New Wordbook on Haygazean Language [*Nor barrgirk' haykazean lezui*], V., 1-2, Venice, 1836-1837. (In Armenian)

Ընդունվել է / Принята / Received on: **16. 03. 2024**

Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: **14. 04. 2024**

Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: **15. 06. 2024**

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Գուրգեն Կիպրոնի ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ՝ բան. գիտ. դոկտոր,
Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարանի հայոց լեզվի
և գրականության ամբիոնի պրոֆեսոր, Վանաձոր, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ gxachatryan@yahoo.com, orsid:ID-0009-0009-2870-1443

Gurgen Kipron KHACHATRYAN: Doctor of Philology,
Professor at the Chair of the Armenian Language and Literature,
State University after H. Tumanyan, Vanadzor, RA,
e-mail: gxachatryan@yahoo.com, orsid:ID-0009-0009-2870-1443

Гурген Кипронович ХАЧАТРИАН: доктор филол. наук,
профессор кафедры армянского языка и литературы
государственного университета им. О.Туманяна, Ванадзор, РА,
эл. адрес: gxachatryan@yahoo.com, orsid:ID-0009-0009-2870-1443

Սերգո Արտուշի ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ՝ բան. գիտ. դոկտոր,
ԳԱԱ ԾՀՀ կենտրոնի առաջատար գիտաշխատող,
ԾԴՀ հայոց լեզվի և գրակ. ամբիոնի պրոֆեսոր, Գյումրի, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ serhayr@mail.ru, orsid.org/0009-0000-0427-0823

Sergo Artush HAYRAPETYAN: Doctor of Philology,
Leading Researcher at Shirak Center for Armenological Studies of the NAS RA,
Professor at the Chair of the Armenian Language and Literature, SUSH, Gyumri, RA
e-mail: serhayr@mail.ru, orsid.org/0009-0000-0427-0823

Серго Артушевич АЙРАПЕТЯН: доктор филол. наук, ведущий
научный сотрудник Ширакского центра АИ НАН,
профессор кафедры армянского языка и литер. ШГУ, Гюмри, РА,
эл. адрес: serhayr@mail.ru, orsid.org/0009-0000-0427-0823